

מושב עובדים

המושב הוא קהילה שנולדה בתקופה שלא הייתה לנו מדינה, החוק היה נגדנו. (הספר הלבן) וחלק הארי מן המסים ששילמנו הלכו לממשלת המנדט כדי לממן גם את הפיתוח הערבי. בכך יש דמיון בינו לבין הקהילה הפיליפינית אבל הוא שונה בשני דברים: הוא נולד מאידאולוגיה ותוכן והוקם על ידי "המוסדות הלאומיים" ארגון שהיה קיים כ"המדינה שבדרך". המושב נולד מחתונה בין שתי אידיאולוגיות: הציונות והסוציאליזם. הציונות שהיא התרגום לעברית של הלאומיות, והסוציאליזם בגרסתו הלא אפוקליפטית. אבל המושב נולד גם מהחלטות ספונטניות של המוני יחידים שלא ראו עתיד לעצמם במקומם. לשלושת אלה נוספו: קומץ מן האידיאולוגיה האנרכיסטית וטיפ טיפה התרסה כנגד רעיון הקיבוץ, שכבר הפורשים בתל יוסף (המשקיסטים) החלו להתפכח ממנו כאשר החליטו להקים את מושב "כפר ויתקין". בהקמת המושבים הייתה יד מכוונת ומתכננת. וולקני (וולקני, השדה 1910-1920) שהיה מתכנן ההתיישבות מטעם המוסדות הלאומניים תכנן את המושבים, על פי רעיון ששאל מן המחשבה האיטלקית של שנות העשרים, ועוד לפני כל אלה הייתה כבר נהלל. שלא כמו הקיבוץ המושב לא בא לברוא "אדם חדש". מקימי המושב פקפקו ביכולת לשנות את טבע האדם ולכן הלכו על שנוי התבנית הארגונית. מסתבר שב"אבולוציה החברתית כמו באבולוציה הביולוגית" גם לסביבה היה כאן מה להגיד. ספק אם המתכנן וולקני או החוזה אליעזר יפה, תכננו או אפילו צפו מראש את מה יצא מן הדייסה שבישלו. קרוב לוודאי שכאשר הפך המושב מתוכנית למציאות, הוא התפתח בתגובה לסביבה וכמענה לצרכים, ההתפתחות הזו הבשילה, בתקופה שלפני היות המדינה, והחל משנות החמישים קיבל המושב את צורתו הקנונית שנשמרה כך עד אמצע שנות השמונים.

המושב היה כלי בידי המדינה שבדרך, אבל גם קהילה אוטונומית. הוא היה לחבריו מקום מגורים ומקום עבודה, ספק השירותים, מערכת החינוך, החוק והמשפט, הוא היה הסיטונאי, הקמעונאי והבנק. אם רצית להיות חבר מושב לא יכולת להסתפק בקניית משק, היית צריך להתקבל לאגודה ואסיפת החברים הייתה המוסד המחליט על כך. האגודה הייתה גם הבעלים של הבנק של בית הספר של המחסן של רשת המים של כל מה שנמצא במושב ולא שייך לחבריו.

חבר כפר ויתקין לא החזיק בכסף של המדינה, המושב הנפיק שטרות משלו, לא היה לו חשבון בבנק והוא לא כתב צ'קים. הוא לא מכר את יבולו, הוא הביא אותו למחסן. עבור היבול הוא לא קיבל כסף זה נרשם לזכותו בבנק (של המושב). חבר המושב לא קנה תשומות, הוא לקח אותן מן המחסן, הוא לא שילם עבורן זה נרשם לחובתו בבנק של המושב. עמוד התווך של כל המערכות היה הבנק של המושב, הוא תיעל את כספי החברים בעלי הזכות לעזרת החברים בעלי החוב והוא שתווך בין המשק הקטן של החבר היחיד, שהיה קטן מכדי שבנק ממש יתייחס אליו, לבין הבנק שבעיר. הכל היה בהתאם לסיסמת המושב (על פי אליעזר יפה) "עבודה עצמית, עזרה הדדית, ושווק ומכירה משותפים". המהדרים (בכפר ויתקין למשל) הוסיפו בשם אידיאל השוויון "שוויון באמצעי הייצור" וחילקו את השדות, שמטבעם שונים זה מזה בפריון, לפי גושים שווי פיריון. כל חבר קיבל את שלושים הדונם שלו (שזה גודל החצר ליד הבית בחווה באוסטרליה) ב-10 חלקות של שלושה דונם וכולן רחוק מן הבית. אף אחד לא חשב אז על התחלופה בין יעילות ושוויון.

ראה זה פלא היו זמנים שהסידור הזה עבד וגם הביא הישגים כלכליים. מסיבות טכניות (מחזור זרעים, מרחקי הובלה ותשתיות בלתי חליקות) הם גידלו אותו גידול בחלקות המרוכזות בשטח אחד. וכאשר כל חלקות העגבניות מרוכזות זו ליד זו בשדה אחד וכל החברים מובילים כל יום את היבול שנקטף על ידם למחסן המשותף הנמצא באותו שדה, נוצרת סיטואציה שבה מתקיימת תחרות מצד אחד, ואין חציצה כנגד מעבר אינפורמציה בין המתחרים מצד שני. בסוף כל יום כל החברים עומדים ומחכים בתור ליד המשקל וכולם רואים את היבול של כל אחד ומעבירים, באופן לא פורמלי, אינפורמציה זה לזה. אפקט הקפיטריה¹ מכנים את זה היום בזירגון של מנהל עסקים. מתואר כאן תהליך למידה קבוצתי שבו הרבה פירמות המתחרות זו בזו נמצאות במקום אחד ולומדות זו מזו. זה היה בשנות חמישים ומאז ועד היום ספק אם הגיעו ליבולי עגבניות בשטח פתוח כמו שהשיגו, בשיטה הזו, בכפר ויתקין אז. מתוך שלא לשמה בא לשמה מסתבר שחברי כפר ויתקין, הסוציאליסטים, המציאו את "אשכול" הפירמות ה-clusters הרבה לפני שזה קרה בעמק הסיליקון וגם לפני שהסביר זאת מייקל פורטר, הגורו של הקפיטליזם.

כפי שאפשר לראות מן התיאור הנ"ל המושב, בצורתו הקנונית היה סביבה פנימית מגודרת ומבוקרת. סביבה שבה לחבר כמעט ולא היה מגע עם החוץ. כמה שזה נראה היום בלתי מתקבל על הדעת, המושב בצורתו זו התקיים במציאות כמעט יובל שנים. גם בימי "תור הזהב של המושב" לא היו הרבה מושבים כאלה, אבל במושבים, כמו נהלל, כפר יהושע, כפר ויתקין ובאר טוביה (וברשימה הזו אפשר לכלול עוד עשרות מושבים), החיים התנהלו כפי שתואר כאן והמושבים האלה היו דוגמא ומופת לכל המושבים האחרים.

בין השנים 1970 ו-1985 הסביבה השתנתה והמושבים היו חייבים להסתגל, אבל המושב היה סביבה כה מגודרת ומבוקרת שהצליח לעבור את התקופה הזו כמעט מבלי להשתנות. המשבר הפיננסי של שנת 1985 פרץ חור גדול בגדר במקום שבו עמד הבנק, ודרך החור הזה חדרה השפעת הסביבה החיצונית ואיימה על קיום המושב. הפעם המושבים היו חייבים להסתגל. יש אומרים שהסתגלו, אך איבדו את זהותם, ויש אומרים שהם עדיין מתמודדים עם הסביבה העוינת בכוונה לשמר את זהותם. השנויים הסביבה הרלוונטית למושב הם:

- החקלאות כבר לא מה שהיתה פעם (ראה חקלאות אחרת, ספרים וחוב', 2000)
- לא תמיד היא רווחית בכלל וקשה יותר להגיע לרווחיות במשקים הקטנים שבמושב.
- אין בה כדי לספק את רצונות התעסוקה של כל בני המושב
- בתעסוקה המודרנית מסתמנת מגמה של ביזור ארגוני וריכוז במרחב (אשכולות) וספק אם בתעשיות ובטכנולוגיות של היום אפשר לקיים אשכול במושב.
- לכאורה הטכנולוגיה המודרנית מאפשרת ליחידים לקיים עסק קטן ולעבוד מן הבית, אבל מסתבר שאז מחמיצים את "אפקט הקפיטריה"¹.

---

¹ אפקט הקפיטריה: כלומר האפשרות לקיים אינטראקציה לא פורמלית בין יחידים מהרבה עסקים בזמן אמיתי.

▪ בכל זאת יהיו עסקים שינצלו את האפשרות הטכנולוגית לעבוד מן הבית ויחפשו להם מקום לעיסקים דווקא במושב, אבל זו כנראה לא תהיה תופעה נפוצה.

▪ אנשים רבים מן המעמד הבינוני והעליון אשר יבקשו חיי קהילה כרוחם ולא ימצאו אותם בעיר, ירכשו משקים במושב, וזה מפני שהמושב יכול להציע להם את מה שהם לא יכולים לקבל בעיר, סביבה פנימית מגודרת ומבוקרת.

▪ הצטופפות האוכלוסייה בין הים למדבר, הגלישה של מתגוררים אל מחוץ לגבולות העיר ותגובת הירוקים לשני התהליכים האלה, יביאו לכך שמקום מגורים במושב יהפוך למצרך נדיר.

▪ מחיר הקרקע הגבה יביא לכך שחלק מן החברים ימכרו את נחלתם ויעברו לגור במקומות אחרים, ואנשים שידם תשיג זאת יחפשו במושב מקום מגורים שבו סביבה פנימית וסביבה פיזית כרוחם.

▪ האנשים החדשים אולי ישירו ברגש "ניחוח חציר" אבל לא יאהבו את "ריח הזבל".

לשינויים האלה המושב צריך להסתגל. בפרק "האנלוגיה מתחום הביולוגיה" דובר על כך שלמילה הסתגלות שני מובנים: הסתגלות על פי המובן המקובל לפיו הסביבה משתנה ובכדי לשרוד אתה מסתגל כלומר הופך למשהו אחר המתאים יותר לסביבה, והסתגלות במובן של הומאוסטזה לפיו הסביבה החיצונית משתנה, אך הסביבה הפנימית נשארת ללא שינוי ובכך מאפשרת לאורגניזם לקיים את זהותו. אכן הסביבה השתנתה. המושב יכול להתאים עצמו לסביבה החיצונית כמו הזיקית או לנצל את המערכת החוקית והמבנה הארגוני ולקיים את זהותו. כאן יכולה לבוא האגודה לעזרנו. מסתבר שבספר החוקים הישראלי ישנם כ- 20 חוקים שונים המקבעים את האגודה, ובאלה אפשר להיעזר בכדי לגדר. גם אם יהיה למושב יתרון תחרותי מפני שהוא מאפשר קיום קהילה באמצעות גדר וועדת קבלה, עדיין יהיו לו חסרונות בגלל אי החליקות של אחדים מן השירותים ההכרחיים ועל כך אפשר להתגבר באמצעות התארגנות מטרופולינית מתאימה כפי שנראה להלן. בכל זאת, מי שיחפוץ ב"מוצר" הזה יצטרך כנראה לשלם יותר. בתנאים האלה עומדות בפני המושב שתי אפשרויות: לשנות את זהותו ולהפוך לשכונה או לנצל את היכולות שנשארו בידו בכדי להתפתח (evolve) לקהילה נטולת תוכן. כלומר קהילה שחבריה יכולים לקבוע את התוכן שלה.